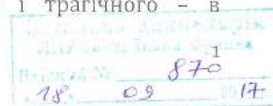

Відгук

офіційного опонента кандидата філологічних наук І. М. Старовойт
на дисертацію Катерини Романівни ВОЇНСЬКОЇ
“Архетипність художнього мислення в малій прозі Валерія Шевчука”,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук
(доктора філософії) за спеціальністю 10.01.06 - теорія літератури
у галузі 03 - гуманітарні науки

Дисертація Катерини Воїнської присвячена “новопрочитанню” (с.11) доробку малої прози Валерія Шевчука і дослідженню динаміки розгортання у ній архетипного мислення у рамках колоніального та постколоніального дискурсів. Творчість Валерія Шевчука за останні десятиліття мала досить уваги українських дослідників, її вивчали у різних аспектах та контекстах – історико-літературному, порівняльному, лінгвістичному. Катерина Воїнська у своєму дисертаційному дослідженні пропонує теоретичну призму, яка доповнює і навіть трансформує наше дотеперішнє розуміння прозових текстів Шевчука, досягаючи ефекту дисперсії авторового творчого мислення і проявляючи прихований у них спектр образів та ідей повторюваної архетипності.

Архетипна критика, що зачерпнула з джерела натхнення соціальної і культурної антропології та психоаналізу, стала одним з перших доменів міждисциплінарності в соціогуманітарних науках в середині минулого століття й інтелектуально оформила перехід у літературознавчій науці від так званої нової критики до семіотики і постструктуралізму. Цей перехід уможливило прозріле есе Нотропа Фрая «Архетипи літератури», де він спробував переглянути значення базових архетипів у перетворенні матеріального всесвіту на вербальний, себто пізнаваний людиною і придатний для її осмисленого життя. Фрай запропонував дві базові категорії – комічного і трагічного – в

художньому мисленні, а також, що прикметно, сценарії переходу від комедії до трагедії і *vice versa*, плюс нейтральні архетипи, які не піддаються такій категоризації, наприклад архетип острова. Ключовою гіпотезою Фрая та цілої його архетипної критики стає актуалізація апріорного антропологічного досвіду як окремого жанру, а також його плинність, незавершеність.

Літературознавче знання твориться і знаходить прикладне застосування в динамічних неперервних процесах, котрі годі вповні відобразити у статичних структурах. За фасадом структури методу архетипної критики відбуваються чотири мисленнєві процеси: *спостереження* дозволяє генерувати гіпотезу; *узагальнення* створює з серії емпіричних спостережень нормативні взірці, які поєднують один досвід з іншим, наприклад, досвід письма і досвід прочитання, або минулий досвід з явищами майбутнього; повна і точна *діагностика* потрібна, щоб накласти взірці на конкретні випадки і показати зв'язок і глибший сенс між текстами; обґрунтоване *судження* служить для того, щоб поєднати докази з висновками, текстову структуру із ситуацією письма і читання.

Тож заповзявшись дослідити і реконструювати архетипність художнього мислення у творах українського автора, який виношував свої казки, оповідання й новели майже паралельно з теоретичними роздумами канадського *vis-à-vis* на іншій земній півкулі, однак в соціокультурній і політичній реальності холодної війни прямого доступу чи допуску до котрих він не мав, пані Воїнська опиняється перед головоломною дилемою, яка часом виглядає ще однією апорією Зенона.

Перше наближення до її усвідомлення знайдемо вже у Вступі, де дисертантка анонсує, що специфіка архетипності у неореалістичній, а згодом необароковій прозі Валерія Шевчука формувалася "залежно від історичних обставин і водночас наперекір їм". Одне з найважливіших

відкриттів літературної теорії 20 ст. – те, що тексти не мають самодостатнього чи автономного значення без читача, без щоразу нових спроб прочитання. Обґрунтовуючи актуальність цієї дисертації, авторка “Архетипності художнього мислення” зазначає, що “сучасне літературознавство потребує не лише глибокого та ґрунтовного вивчення архетипності, а й нового та виваженого потрактування реалізації архетипу в літературі” (с.11) і проза Валерія Шевчука при уважному перепрочитанні засвідчує, як тісно сплетені практика і теорія літературознавчого осмислення тексту. Дослідження Катерини Воїнської має на меті не просто підтвердити значущість і живучість архетипів Шевчукової малої прози, але й оправити її в контекст сьогodenних теоретичних дискусій і аргументів про (пост)колоніалізм.

Принципове питання, як це можна зробити?

Чи теорія постколоніалізму стає тут доданком чи множником, чи, може, інтегралом до теорії архетипності? Адже архетипна критика пишлася своєю позачасовістю та аполітичністю. Постколоніалізм, навпаки, завжди тримає у фокусі актуальну риму поетики й політики: оголює, пояснює та дає приклади того, як ідеологія колонізаторів проникає в культуру колонізованих, виховуючи самосвідомість парії, сервільність і запопадливість щодо структур влади, і хоча в наступних культурних поколіннях вона почасти викликає спротив, але більшою мірою інтерналізується. Тоді пригнічений уже не може і не вміє заговорити про своє поневолення. Отож, вводячи архетипний аналіз в русло постколоніальних студій, необхідно було врахувати неперервну рухомість (с. 157) – фактор динаміки і стани переходу (поняття *архетипного ходу*, як іменує його авторка дисертації). Але чи самого цього жесту достатньо для “теоретичного шлюбу” двох таких далеких від себе літературознавчих методів – постколоніалізму та архетипної

критики? У чому ж сила новоствореного таким накладанням фільтрів аналітичного знаряддя і в чому його безсилля, сліпа пляма?

Частина відповіді на це запитання у дисертації є. У центрі розважань дисертантки над моделями архетипності переходу/ архетипами транзитності у малій прозі Валерія Шевчука перебуває напруга між суб'єктною "історією того, хто не прийняв життя" (с.4) та "історією того, кому забракло життя" (с.160). У Розділі 1. Теоретичні аспекти дослідження архетипності Катерина Воїнська пропонує вельми цікаву триангуляцію вияву архетипного мислення в художньому тексті через проявлення топосів архетипної туги, архетипної межі і архетипної іншості. Запропонована дослідницею аналітична модель реконструкції архетипності художнього мислення розкриває три типи *архетипного ходу*: транзитність (позитивна реалізація топосів туги, межі та іншого); безтранзитність (деформована реалізація топосу, регресія туги (в нуду) й межі (в лакуну); нетранзитність (деформація топосу туги (у млюсть) і топосу іншого (у безликого-ніякого)). Це напрочуд важливе й точне спостереження, особливо в частині того, як саме у мисленні автора структурно проявляється відчуття імітації, нестачі та блокування саморушного життєвого сенсу протагоніста. У згоді з цим першим припущенням може іти й друге, про те, що "дозволяє оповідачеві стати очевидцем зникнення одного світу й народження іншого" (с.160), але не дозволяє йому на "себе-розповідання" і на подолання дороги, адже така заблокованість якнайкраще виказує колоніальну ситуацію і – на іншому рівні рефлексії – постколоніальний дискурс Шевчукового письма. (У дужках зауважу, що ідеї співзасновниці теорії пост колоніалізму Гаятрі Чакраворті Співак про субальтерна з її найвідомішої статті «Чи може підпорядковане промовляти?» якраз могли б знайти тут своє пряме застосування і розвиток, і дуже жаль, що

наша дослідниця при ближчому розгляді Шевчукових текстів цих ідей не торкається).

Отож, у Розділі 2 оповідання й казки Валерія Шевчука отримують при уважному перечитуванні Катерини Воїнської подвійну експозицію: ми бачимо їх з погляду семіотичної структури, коли йдеться про архетипи і динаміку переходу, та з погляду загальнолюдської етики і (не)справедливості, коли йдеться про ситуацію поневоленого розуму і занапащеної долі та спроб її подолати, хай навіть в наступному поколінні. Як і в Нортропа Фрая, це перечитування класики насамперед евристичне та проявляє повторювану і незворотну проблему транзитності – або трансгресія, або регресія.

Так само, як Фрай, Катерина Воїнська фокусується на письменницькій уяві і космології пропонованого художнього світу, на топосах і повторюваних образах, а також на вертикальних вимірах цього мікрокосму, що їх деінде Фрай називає по-латинськи *axis mundi*, ця вісь не існує об'єктивно, але без неї художнє мислення Шевчука годі уявити.

У Розділі 3. Трансформація архетипних фреймів у необароковій малій прозі Валерія Шевчука та його казках авторка виводить дві кореляції архетипних топосів у прозі Шевчука в проекції його текстів на колоніальний дискурс (недопоходячі – непоходячі – походячі подорожні, які рушають або ж не можуть вирушити у світське паломництво “від життєвої буденності до екзистенційної втаємниченості”с.110) та постколоніальний дискурс (бездАхі храми – бездУхі люди– бездИха свобода) на с. 104-107. З радістю відзначу філігранну роботу дисертантки з рідною мовою, де сама українська як мова оригіналу досліджуваних текстів стає також смислотворчою в плані теоретичних спостережень, узагальнень, суджень, і навіть мовних ігор.

Звідси два мої наступні запитання до Катерини Воїнської як авторки дисертації. Чи у своєму новопрочитанні ви звернули увагу, що в

малій і більшій прозі Валерій Шевчук часто не дотримується наративного принципу лінійності і так званої «єдності дії», натомість послідовно плекає необмежену свободу формальних інновацій? І робить це з долею несерйозності, навіть комічності, яка викликала паніку цензорів і літературних критиків. А якщо так, то чи мали ви нагоду по-дослідницьки обдумати поступову зміну у текстах Шевчука отої пропорції базових категорій трагічного і комічного, а також можливі переходи між ними, розширення і трансформацію(над якими якраз і застановлявся у своїх літературознавчих текстах 1950-70х рр. класик архетипної критики Нортроп Фрай, а згодом ще цікавіше продумав і виклав їх у книзі «Слова, що мають силу»)?

Треба пам'ятати, що професійна праця Фрая не зупинилася у часі і що він сам продовжував тестувати й ревізувати, написане раніше. У передмові до «Слів...», Фрай так підсумував своє розуміння суті літературознавства: "Воно має парадоксальне завдання спочатку визначити, а потім відкрити кордони літератури і повинно зробити це так, щоби діалог між літературознавством і тим, що воно досліджує, постійно тривав" (Northrope Frye. *Words with Power*, 1990, p. xviii). Канадський теоретик літератури не раз наголошував, що унікальність окремого людського досвіду в літературі трансформується: символічний порядок слів структурує хаотичний плин досвіду. І якщо Валерій Шевчук жив і творив у 1960-80-х роках в умовах зовнішньої несвободи, постійно змагаючись з елементами тоталітарного мислення та тотального стеження, але писав такі тексти, які глибинно промовляли до його читачів, до їхніх культурних і екзистенційних потреб, то Нотроп Фрай, гострий противник тоталітарних ідеологій ще з 1930-х років, захисник прав людини і людяності, в 1960-х покинув "вежу зі слонової кістки", в якій щораз щільніше добровільно закривалися його колеги, пишучи хіба для кількох десятків експертних втаємничених адресатів. Фрай,

користаючи з переваг відкритого суспільства, іде за духом часу і починає своє і досі актуальне зусилля "громадського літературознавства" у світі потужних конфліктуючих сил, (що має прямі паралелі в українському (пост)радянському контексті) інтелектуальним сюжетом для якого стає історія "словесного повідомлення, яке по черзі намагаються викрасти різні люди, їм це не вдається, бо вони не бачать написаного, а не бачать написаного вони тому, що воно проступає у них на чолі" (р. ххі).

Мені жаль, що авторка не мала нагоди проінтерв'ювати самого Валерія Шевчука, тексти якого стали об'єктом її пильного академічного інтересу, на предмет своїх ключових тез про архетип як пізнавальну метафору його прози; про повторювані тут архетипні образи, моделі і фрейми; про контекст "зміни світів", розщеплення між минулим і майбутнім, яке дістає розлоге й великою мірою визначальне трактування у цій дисертації. Зробити це варто було б не стільки, аби "розмаскувати принципи" (с.14), підтвердити чи спростувати свої філологічні інтуїції, а щоб почути автокоментар письменника як автора та читача власних текстів і зрозуміти дельту інтерпретацій, збагнути, як він – в інших інкарнаціях теж філолог і дослідник літератури – сам бачить динаміку сенсів і динаміку жанрів, з якими працює вже більше, ніж півстоліття.

Мої питання до дисертантки в жодному разі не підважують глибини і наукової ваги зробленого нею дослідження, а тільки показують, куди далі може розгортатися академічна дискусія з проблематики метатеорії архетипу і яким може бути її дальший резонанс у новітній теорії літератури. Вважаю, що ця робота буде мати значення для подальших студій над літературною спадщиною Валерія Шевчука і для досліджень художнього мислення загалом. Моє читання цієї роботи у ролі опонента було і захопливим, і стимулюючим водночас,

за що я дякую. Я ще раз усвідомила Шевчукову прозу як таку, до якої можна безконечно повертатися і знаходити там ще щось важливе, раніше не добачене. "Архетипність художнього мислення в малій прозі Валерія Шевчука" має і чітку теоретичну пропозицію, і методологічну новизну, і широкий обрій ерудованості. Тези дисертації суттєво уточнюють відомі концепції архетипності. Дисертація Катерини Воїнської структурно й посутньо продумана, з якісним інтелектуальним сюжетом, повільно написана (і тому швидко читається), в найкращому сенсі діалогічна щодо наукових робіт попередників та сучасників.

Автореферат і друквані праці Катерини Романівни Воїнської вповні передають зміст та основні положення її дисертації, засвідчуючи, що сама дисертація є самостійним завершеним гуманітарним дослідженням. Дисертантка обговорювала його окремі етапи та апробувала отримані результати на конференціях як в Україні, так і за кордоном – в університетах Чехії, Польщі та Німеччини, де вийшло 4 з 8 її наукових публікацій. Дисертація "Архетипність художнього мислення в малій прозі Валерія Шевчука" відповідає вимогам ДАК та "Порядку присудження наукових ступенів", затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567, зі змінами, внесеними згідно з постановою Кабінету Міністрів № 656 від 19.08.2015 р. Це дає підстави рекомендувати роботу до присудження її авторці наукового ступеня кандидата філологічних наук (доктора філософії) за спеціальністю 10.01.06 – теорія літератури.

Офіційний опонент
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри культурології
Українського католицького університету

Ірина Миколаївна Старовойт

12 вересня 2017 р.

Ірина Миколаївна Старовойт
інспектор з кадрів
Ірина Миколаївна Старовойт
Клименко О.В.

